

ЭН ТӨЛӨШЧИЛЕР ДЭЭШ БАДЫЛААЛЫНАР

АНАА ИДЕГЕЛ УЛУГ

Политиктиг партиялар болгаш шимчээшкннер, Тываның Улусчу ассоциациязының төлээлекчилериниң Кызылдың сонгукчуларына КЫЙГЫРЫ

Хүндүлүг сонгукчулар! Бо чылдың ноябрь 29-та Кызыл хоорайга Тыва Республиканың Дээди Хуралының /Парламентизиниң/ болгаш Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының депутаттарының катап сонгудалары эртер. Сонгудалар дугайында амгы күштүг хоойлуну эрге-чагырганың бүгү деңгелдеринге сонгуур болгаш сонгудаларының Конституция өзүгээр эргелериниң күрүне магадылап турар. Ыңчалза-даа эрге-хоойлуду күрүнениң хамааттылары күрүнениң салым-чолу дээш харым салгалыг, сонгудалары дамчыштыр күрүне эрге-чагырга органның тургузарына оларның идеякэйлиг киржирин негеп турар. Ындыг болбаска демократия-даа, ботл улуусчу эрге-чагырга-даа турбас. Эрге-чагырга чоннуң контролонга турар болганда, күштүг төлөөлө эрге-чагыргасы – күсөкчи эрге-чагырганы контролдаар эрге-чагырга херек.

Бо айтырыгга өзүлүг сонуургалынары, хамааты бедик угаан-медерелерни көргүзеринерге идеген тур бис. Акша-хөреңгини каттап сонгудаларга чарыгдар орунуга социал чыргалдар чарыгы чөптүг. 1998 чылдың ноябрь 29-та сонгудалар уластуоттарына кээп, телептик кандидаттар дээш баддылаарыңче силерни кыйгырдым. Республиканың болгаш хоорайның бодурулгелерин бут кырынга тургузуп алырга, бюджет адырының ажилдакчылары, пенсионерлер, уруглар келир үеде бүзүрелдиг, чыргалдыг чурттап, ажуулар. Чуртка хамааты тайбышчы болгаш чөпшээржилгени, республикага экономиктиг хөгжүлдени чедип алыр дээш “Демнежилге” сонгудалар блогунун

Кечил-оол № 19 сонгудалар округунда Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралыңче депутаттың кандидаты Александр Георгиевич Матракинни сонгукчуларга кыскасы-биле таныштырып көрейин. Александр Георгиевич 1954 чылда төрүттүнген. Ол 1977 чылда Красноярскиниң медицинститудун дооскаш,

Тывага ажилдап чедип келгеш, ол-ла хөвээр 20 чыл ажыг үениң иштинде чоннуң кадыкшылы дээш билин, күжүн харам чокка өргүп келген. Ол амгы үеде физикатрият каттыжышкынында улуг эмчиниң оралакчысы, Кадык камгалал яамызында уругларның туберкулез талазы-биле кол специалисти, дээди категорияның эмчизи,

медицина эртемнериниң кандидаты. Ол интернатта дооскаш, чаа төрүттүнген чаштарның патология салбырын ажыдып, оң баштайгы эргелекчизи бооп ажилдаан. Ол туберкулезтүң эрте тытыш кээрин илердир болгаш ону баш бурунгаар болдурбазынын чаа методтарын непердир ажыдып чорудуп, социал-экономиктиг

буураашкынның үезинде туберкулезка удур чаа хевирлерниң ажыдарын чорудуп турар. Ол чоокта чаа Москваже сургакчылааш, РФ-тиң Кадык камгалал яамызында тускайлаштырган эмчи дузазы чедирер төптүн начальниги Вершининден республикага туберкулезка удур акша-хөреңгини аңгылап бээрин чедип

алган. Туберкулез бисте берге, дувуренчиг байдалды тургузуп турар. Ол айтырыгны Чазак денгелинге чедир көдүрлүп турарын, чоокта чаа өкпе аарыг уругларга марафонну база организастап эргитириниң чон билер. Бо эмчи-биле үр чылдарда кады ажилдап чораан болгаш, оң сеткилин бичезин, бөдүүнүң, мергежилинге

сундулуун, мезү-бүдүжүнүн негелделин, туруштуун онзагай айткысаан ийик мен. Бир эвес ону депутат кылдыр сонгуп алыр болувакса, ол сонгукчуларның эрге-ажыын камгалап, оларның хомудал-негелдерин чогуур черлерге тургузуп, шиттирлертинге идегел улуг.

Раиса ОНДАР. Башкы.

Кызыл хоорайның Автодорожный № 9 сонгудалар округунда Наталья Юрьевна БЛОХИНА

Хүндүлүг ада-чуртчуларыбыс! Россияның улусчу-республика партиязы /А.И.ЛЕБЕДЬТИН партиязы/ күштүг, чагыс эпитг болгаш үлеттинмес РОССИЯНЫ катап тургузар, Россияның чонунга телептик амьдыралды хандарар дээш ажилдап турар. Бистиң кыйгытыс: “ШЫН ЧОРУК

БОЛГАШ КОРУМ-ЧУРУМ”. Кызылчылар! Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарына бистиң кандидаттарыбыс дээш БАДЫЛАНАР! Наталья Юрьевна Блохина Автодорожный № 9 сонгудалар округунда депшиттирген, бадылаашкыннар № 3, 14 школаларга, автоорук техникумунга болур.

Боттарынарың хамааты эргелериниң ажыглар, Ада-чуртунга болгаш чонунга бараан болуру – амьдыралыңды утказы апарган кижилер дээш бадылаар! Бистиң Силерниң биле амьдыралыңың чөптүг болгаш угаан-сарылыңды тургузар БИҢДЫГ КИЖИЛЕР ЭРГЕ-ЧАГЫРГАГА ХЕРЕК.

Кызыл хоорайның Первомайский № 4 сонгудалар округунда Людмила Максимовна ФЕДОРОВА

1947 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнген мен. Марксизм-ленинизм университетиниң факультетин дооскаш, Совет Армияны хурээлиңге албан эртерген соонда хей-ниитиниң аш-чатар трезиниң санитар эмчизинге, профвиед комитетиниң хостаткан даргазынга ажилдап келдим. Амгы үеде муниципалитет аразының садыг бажынының баазаның директору.

Хоойлу-дүрүмүң ажылдап кылырыңга киржири, уруглар, школа болгаш студент албан черлеринге электри, чылыг энергиязы дээш телевизирни чигидири дээш ажыдаары, арагалаашкынга, наркоманияга удур демиселди күштелдирери, херээженнер шимчээшкнниң деткимче кадары мээң кол хүлээлгем.

Соңгукчуларның негелделерин хандарары менээ аас-кежик-тир. Биске ам кым-даа дузалап шыдавас, бодурустуң амьдыралыңың боттарыбыс экижидип, амьдыралчы дуржулгазы улуг бодурулгелерни деткиринче сонгукчуларны кыйгырдым. Криминал структуралар ыйыдып, үндүрүлгелер төлөтпөй турар буураашкын үезинде бодурулгелерни катап тургузуп, ажылдаарың эң чутула.

Кандидаттың программасында кирген кол чүүлдер: Бодурулгелерни катап тургузары – эң кол сорулга. Республиканың болгаш хоорайның бодурулгелерин бут кырынга тургузуп алырга, бюджет адырының ажилдакчылары, пенсионерлер, уруглар келир үеде бүзүрелдиг, чыргалдыг чурттап, ажуулар. Чуртка хамааты тайбышчы болгаш чөпшээржилгени, республикага экономиктиг хөгжүлдени чедип алыр дээш “Демнежилге” сонгудалар блогунун

Чазакты, Дээди Хуралды буруудадыр барымдаа чок. Политиктиг партиялар, шимчээшкннер чагыс ай уламышкыныг ажилдап, экономиктиг, политиктиг, сагыш-сеткил кризисинден республиканың чайладыр ажылды мурнады көөр херек. Хей акша чарыгдал, катап сонгудалар чорутулазы-биле ноябрь 29-та сонгудалар участкаларына кээп, шилип алган кандидаттарыңар дээш бадылаарыңче кыйгырдым.

Кандидаттың салым-чолу эвес, а нити херектин чедишкни Силерниң чолуларда. Первомайский сонгудалар округунун бадылаашкыннары № 1 АТБ-ге, № 4 школага, республиканың одаар чүүл сайгарар баазынага эртер.

ИЙИГИ АЙТЫРЫГ БОЛБАС УЖУРЛУГ

Удавас, бо чылдың ноябрь 29-та, Тыва Республиканың Дээди Хуралының Кызыл хоорайдан депутаттарының болгаш Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының депутаттарының сонгудалары эртер болгай. Солун, сеткүүлдерден-даа, радио, телевидениден-даа номчуп, көрүп, дыңнап орагара, сонгудалар кампаниязы колдуунда-ла Дээди Хуралдың депутаттарының сонгудалары-биле холбашкан бооп турар-дыр. Мээң бодалым-биле, ол бир талазындан шын-даа боор чадавас, чүге дээрге Дээди Хурал республиканың дээди төлөөлөгели болгаш хоойлу-дүрүмгө органы-дыр. Дээди Хуралдың депутатты мандат дээш демисел чидиг болур-даа ужурулг.

ажылдай бээр ужурулг. Ол база-ла кончуг чутула айтырыг-дыр харын. А мээң бодалым-биле алырга, ам бо хүннерде Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралы сонгуттуруп, оң составы шыырак депутаттардан тургустунган боорун чедип алыры эргежок чутула. Ылангыя чаксы сонгудаларының түңнели-биле РЛДП-ниң төлээл Александр Кашин Кызыл хоорай чыгыргазының даргазы апарганы-биле холбаштыр. Александр Кашин дугайында мен хей чүве чутаалап турбас мен. Ажил-херээ-биле азаан чүүлдерни дүжүп турар бе, ажы-чаңы, аксы-сөзү кандыг кижил деп чүвени чон көрүп, билип-ле турар ыйнаан. Эртем-билини,

Хурал-биле удур-дедир туржуп алгаш турарга берге-ле-дир. Ажил, амьдыралды кандыг-даа айтырыгларын шиттирлээр дээрге, шитти чүве үскүлежишкннге-ле чедирер. Бо-даа кижиге, а кол-ла чүве – чонга халалы аажок. Бо байдал кажан эттинери билдинмес. А бир эвес Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралы туруптар болза, өске херек. Бирээде, ол Хурал Кызыл хоорайның Уставын хүлээп алыр болгай. Ол Уставка Кызыл хоорайның чыгырга даргазы эрге-хүлээлгезин соора ажылдаан, чедир күүсетпес, хоойлу-дүрүм үрээп, ажил шагы үскен таварылгаларда ону эрге-дужаалдан Хуралдың шиттири-биле дүжүрүп кааптарын чедип алыр херек. Ийде, Кызыл хоорай чыгыргазының даргазының орадалакчылары, кол-кол килдис эргелекчилерин Төлээлекчилерниң хоорай хуралының чөпшээрели-биле томуйлаарын чедип алыр херек. Чазак кежигүннерин Дээди Хурал бадылап турары ышкаш. Ынчаар болза, Кызыл хоорай чыгыргазының чамдык даргалары хоорай Хуралына бадыладып шыдаваза-даа хөңнү.

Ынчалза-даа бо-даа, чайгы-даа, чаксы-даа сонгудаларда кампанияларының үезинде Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының депутаттарының сонгудалары арай-ла ийиги черже шилчип турарына чөпшээрер артам чок-тур. Канчаарга-даа Дээди Хуралдың ийиги чымыжы ажылдап эгелей берген, Чазактың чаа составы анаа колдуунда-ла бадылап алгаш, эрге-хүлээлгезин күүседип кирипкен-дир. Кызыл хоорайдан ам-даа немей 11 депутатты сонгуп алырга, Дээди Хуралдың ажылы ам-даа шуудаар, оң комитеттери долу составтыг, үре-түңнелдиг

эрткен оруу кандыгы деп чүве база билдингир-дир. Кызыл хоорай чыгыргазының мурнуку даргазы Зоя Саттың орадалакчыларындан чүгле мен чаксаан А.Кашин-биле ажылдап артып кагдым. Ам бо хүннерде менден өске Генрих Эпп биле Виктор Вусатың чыгырга даргазының бирги орадалакчылары. База-ла анаа орадалакчы турган Виктор Моломдай мэр-биле таарышпай ажылдан алды-ла ай болгаш, халажы берди. Ажы-биле чутаалаар болза, мен база бо хүннерде халажыр-халашпазың дугайында боданып турар апардым. Чүге дээрге хоорай чыгыргазы Тыва Республиканың Президентизин, Чазак, Дээди

Ынчангаш ноябрь 29-та болур сонгудаларга идеякэйлиг киржиринче Кызыл хоорайның сонгуур эргелиг бүгү чонун кыйгырар-дыр мен. МЕРГЕН АНАЙ-ООЛ. Кызыл хоорай чыгыргазының даргазының орадалакчысы.

УРУГЛАР ДЭЭШ САГЫШ ЧОВААШКЫН

Республикада уругларның салым-чолунче кичээлгэй салып турар база бир уруглар фондузу тытып келген. Оң адын республиканың уруглар эргелериниң талазы-биле хей-ниити ачы-дуза фондузу дээр. Чаа тургустунган ол фондунун даргазы Сайдам Чамзырыновна ООРЖАКТАН дараазында айтырыгларын сонуургадым.

Силерге мындыг фонд тургузуп алыр деп бодал канчан тытып келди? Бо дугайында чүвү чутаалап болур силер? – Ажы-биле чутаалаарга, ам бо үеде уруглар кижизидилгезинин, оларның салым-чолунун айтырыгы дыка нарын болуп турар-дыр ийин. Бичи уругларны бажынаарындан үндүр сывырып, оларның эрге-ажыын хажыдып турар таварылгалары чок деп болбас. Чогум-на оң уламындан ада-незинге кагдырган, хайгаарал чок, кудумчуларда ында-мында

Оон ыңай чайгы үеде 10 бичи уругларны Дубиниң лагеринге халас путевка-биле дыштандырдымыс. База ол ышкаш 15 уруг бир ай дүргүзүндө халас чөмөнчөгөн. Кудумчуга тонап чораан 10 оолдарны чыгаш, республиканың Камбы-лама эргелелинге чедирип, ном чомчуттувус. Чоорту ол оолдарның сонуургалы улгадып, Тываның Камбы-ламазы Аганак башкының удуртулгазы-биле ном чомчуп өөренип өгеледи. Ол оолдарның чуруму экижи, чуртталгага сонуургалы ыңчаар бедиг берген.

Кызыл хоорайда аскан, тонап чоруур уруглар хүлээп алыр чер бар болгай. Ол уруглар черин база утпаан бис. Оларга халас аш-чөм-биле дузалаштывыс. Ак-Довурак хоорайның чагырга черинге, Балгазында уругларның туберкулез эмнеелгезинге база шаавыс-биле дузаны чедирген бис. Ынчаарга чаа өөредилге чыды эгелээр мурунда республика чергелиг

“Сагыш човаашкын” деп акцияны эртердидивис. Оң түңнелинде кончуг берге байдалга турган хей акы-төлдүг 130 ажыг өг-бүлө чаа идик-хептерге чедирген. – Кыска хуусаа дүргүзүндө хей-ле ажыдаар кылдыңган-дыр. Ол халас ачы-буяни чедирилгелериниң акша-чарыгдалары кайкын ап турар силер? Бо талазы-биле фондуда тускай көрдүнгөн акша бар бооп турары ол бе? – Маңа чутаалап каар чүүлүм – бар. Фондуда кандыг-даа акша көрдүмзөө, анаа-ла бот-идейкей-биле, шалың-даа чок ажилдап турар бис. Бо бүгү кылдыңган чүүлдерни кайкын мен чаксаан кылып ап шыдаар мен аан. Чон аразында чүвени дээш эки билер, уруглар дээш сагыш аарып чоруур кижилерини хей бар болуп турарына аажок өөрүүр кижидир мен. Чогум-на ыңдыг кижилерниң деткимче-биле фондунун ажылы шулуудап бар чыдар. Ындыг кымнарыл ол?

“Тыва кредит” банк /даргазы А.Н.Шулупов/, Нацбанк /даргазы Ю.П.Южаков/, “Булангыч-2” садыг /директору Н.К.Донгак/, республиканың ачы-буян фондузу /даргазы К.Ч.Сагды/, “Тыва печать” /директору Е.К.Шилыева/, “Агрофирма” садыг /директору М.М.Фирсова/, хуу сайгарлыкчы Л.М.Свертюкова дээш бо даңзыны оон-даа адап болур чүве-дир ийин.

– Ынчаарга ам эң чоокку кылдыр ажылдаар дугайында чүвү чутаалап болур силер? – Фонд узун хуусаалыг “Хайгаарал чок уруглар” деп программа-биле ажылдап турар. Удавас он хире уругларга “Чымчак холдар” деп уруглар хүлээп алыр бажыңны ажыдап бис. Бо талазы-биле хоорай чыгыргазы-биле дугуржулга чардыган. Анаа хоорайның чагырга даргазының орадалакчысы В.Вусатың улуг дузаны чедирген кижиге. Ол “Дворянское гнездо” деп

адаарыбыс бажыңның азында турар баш таарыыр черде өрөөлдерни чөпшээрдип берген. Анаа он хире уруглар чурттап, өөренип, тускай билигин бүрүн хандырылга-биле чедип алыр аргалы болур. Ол ышкаш Каа-Хем суурунун чанында, хем кыдында Серебрянка дээр черде кезек шөлдү фондуга чөпшээрер берген. Анаа чайгы үеде ада-незинге кагдырган, хайгаарал чок чоруп турар уруглар кээп ажылдап, кадыын быжыктырып, күш-дамыр кирип алыр аргалы болур. Бо-ла бүгү чүүлдерни кылдырыңга болгаш оң бүгү чарыгдалдарын Норвегиядан келген өг-бүлө Торарильд, Галина Свапестер боттарында алган. Бо ачы-буян чедирип чоруур өг-бүлө-биле мени В.В.Багай-оол таныштырып каан кижиге. Бо хүннерде фондуга Норвегиядан ачы-буян чедирилгези кээп өгөлзөн.

– Кады демнежи алган ажылдап турар организацияларыңар бар бе?

– Бар. Республиканың Иштики херектер яамызы, хоорайның иштики херектер килдизи, социал камгалал департаментизин болгаш яамызы. Ынчаарга бир хей акыл школалар ортузунга чоруттунар, ыңчан кээрде, Өөредилге яамызы-биле база сырый ажылдаар апаар бис.

– Бистиң республикада РФ-тиң уруглар фондузунун салбыры бар болгай. Оң ажылы-биле силерниң кылып турар ажылдарыңар дөмейлежип турбаан бе? – Чок. Мен бодаарымга, уругларның эрге-ажы, оларже кичээлгэй салып турар фондунун тургустунуп-ла турар болза, экизи-ле ол. Оларның сорулгазы чагыс болур ужурулг: уруглар дээш сагыш човаашкын. Бисте уруглар фондузунун салбыры “Өөскү уруглар”, “Салым-чанынны уруглар” дээн чергелиг хей яны программалар-биле ажылдап турар. Оларның кылып турар ажылдары кайы хей болур ийин. Бо

– Бар. Республиканың Иштики херектер яамызы, хоорайның иштики херектер килдизи, социал камгалал департаментизин болгаш яамызы. Ынчаарга бир хей акыл школалар ортузунга чоруттунар, ыңчан кээрде, Өөредилге яамызы-биле база сырый ажылдаар апаар бис.

– Бистиң республикада РФ-тиң уруглар фондузунун салбыры бар болгай. Оң ажылы-биле силерниң кылып турар ажылдарыңар дөмейлежип турбаан бе? – Чок. Мен бодаарымга, уругларның эрге-ажы, оларже кичээлгэй салып турар фондунун тургустунуп-ла турар болза, экизи-ле ол. Оларның сорулгазы чагыс болур ужурулг: уруглар дээш сагыш човаашкын. Бисте уруглар фондузунун салбыры “Өөскү уруглар”, “Салым-чанынны уруглар” дээн чергелиг хей яны программалар-биле ажылдап турар. Оларның кылып турар ажылдары кайы хей болур ийин. Бо

– Бар. Республиканың Иштики херектер яамызы, хоорайның иштики херектер килдизи, социал камгалал департаментизин болгаш яамызы. Ынчаарга бир хей акыл школалар ортузунга чоруттунар, ыңчан кээрде, Өөредилге яамызы-биле база сырый ажылдаар апаар бис.

– Бистиң республикада РФ-тиң уруглар фондузунун салбыры бар болгай. Оң ажылы-биле силерниң кылып турар ажылдарыңар дөмейлежип турбаан бе? – Чок. Мен бодаарымга, уругларның эрге-ажы, оларже кичээлгэй салып турар фондунун тургустунуп-ла турар болза, экизи-ле ол. Оларның сорулгазы чагыс болур ужурулг: уруглар дээш сагыш човаашкын. Бисте уруглар фондузунун салбыры “Өөскү уруглар”, “Салым-чанынны уруглар” дээн чергелиг хей яны программалар-биле ажылдап турар. Оларның кылып турар ажылдары кайы хей болур ийин. Бо

Интервьюу Александр ШЮОН алган.

“СҮТ-ХӨЛДҮН” ЭРТКЕН ОРУУ – ООҢ АМЫДЫРАЛЫ

“СҮТ-ХӨЛ” СОВХОЗ БОДУНУҢ ТУРГУСТУНГАНЫНДАН БЭЭР 50 ЧЫЛ ЮБИЛЕЙН ЧООКТА ЧАА БАЙЫРЛАП ЭРТТИРГЕН. ОЛ БАЙЫРЛАЛГА ТУРАСКААТКАН БӨЛҮК МАТЕРИАЛДАРНЫ МООН МҮРНҮНД “ШЫННЫН” БИР ДУГААРЫНГА ПАРЛААН БИС. АМ БО УДААДА ОЛ АЖЫЛ-АГЫЙНЫН БАШТАЙҒЫ ҮНДЕЗИЛЕКЧИЛЕРИ – ХООЧУННАРНЫН САКТЫШКЫННАРЫН НОМЧУКЧУЛАРНЫН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ БАРААЛГАТТЫБЫС.

АДА-ИЕМ – АРАТТАР

Чеден хар-назылыг мен. Хөйүн көрүп, чурттап эрпик келдим. Вичемден тура көөрүмге-ле, авам, ачам кайызы-даа мал-маган өстүрүп, чер ажылын эки кылып билер араттар чоран. Таптыг-ла 20 харлыг турумда, ескен-төрөөн кожуунум девискээринге Киров аттыг колхоз тургустунган чүве болгай. Ол үеде коллективтик ажил-агыйны тургузуп, хамык-ла өчкүнү ниитиниң болдуруп турар өйде мээң ада-ием кодонда турган мал-маганын доктааттынган норма ёзугар колхозка доран салганар. Бодум база азыраан ада-ием аайы-биле медреседик амыдырал, ажил-херээм мээң, чер ажылы-биле холбашкан. Бидыг болган төлөдө, ызыгуур салган ажил-агыйлыг өг-бүлениң салгакчысы кижимен. Хүндүлүг дыштанылга – пенсияге үнүгө чедир 30 чылдын нүүрүндө малчынап келдим. Мээң малчынап чоран чылдарымда элээн каш директорлардыг чордум. Баштайгы күш-ажылчы бажымыны Киров аттыг колхозтун даргазы Комбу Кыргыс турда эгелзэн мен. Кажан “Сүт-Хөл” совхоз 1961 чылда тургустунганда, Евгений Павлович Соловьев деп орус кижик директорлар эгелзэн чүве ийин. Оон соонда бо ажил-агыйга директорлар солчуушкуну база болгулады. Олар М.Н.Жиров, А.К.Турген-оол, П.С.Кара-Сал сулгар-ла болгай. Ол чылдарда чоннун

амыдыралы тодуг-догаа, эки турганын 70 арттыг кырындан, 50 арттыг бединден харап көрүп, шак-ла мынчаар амыдырап, ажилдап, чурттап чоруур-ла-дыр мен. Мээң кара угааным-биле алырга, ам моон сонгаар “Сүт-Хөл” кооперативтиң салым-хуузу ажилчиннарнык онаашкан үлө-херээнге ак сеткилдиг хамаарылгазындан кол хамааржы.

Шыдыраа МОНГУШ.

АК СЕТКИЛ-БИЛЕ

Анай кара чажымдан тура кара ажил кылып чордум. Ажылдың аар-бегезинден чалданмай, ак сеткилдиг ажилдап, кады-кожа эш-өрүмгө чектеди чорбаан мен. Баштайгы чылдарда колхозтун барык бүгү ажылын хол-биле кылып турган. Мен колдуунда-ла тудугга ажилдап чордум.

Амгы Сүт-Хөл кожуунун бүгү суурларында школар тудуунга кырып, оларны ажилгалга кииреринге кужумну, мергежилими бурчун-биле салдым. Ол үенди кижилери ажил-дээде удуур уйгузун безин эттүп алыр чоран дээр болдумза, кандыг-даа хөөрдүг чок. Артында-ла аажок демниң ажилдап, бот-боттарын деткижи, дузалажып кылып боор чүве-ле болгай. Ынчан ажилдан оспаксыраар, арага-дары ижер кижилер улуг-даа улустун, аныктарнык-даа аразынга турбаан. Хүлээнген ажил-херээң эчизинге чедирбөөдө амыраас чүве-ле болгай. Ынчангы колхозка

кирерде, ниитиниң өчкүзү кылдыр чээрби хире хой, өшкүнү салган мен. Көөрге андазын, илири, аът, шары-даа салып турар улус бар боор чоран. Ылангы Ынаажык, Шываң, Чигжит ышкыш кезек кижилер хөй хөрөңги салганын ам-даа утпаан мен.

Сөөлгү чылдарда совхозтун белекел конторазына ажилдап турган мен. Дук сайгарар черге-даа турдум. Амгы үеде хүндүлүг дыштанылга олур мен.

Чымба-Лама МОНГУШ.

СААНЧЫЛАП... СУМУ СЕКРЕТАРЛАП...

Ам сактып олурарымга, ынчан 1948 чылда Кара-Чыраа девискээринге ийи колхоз турган ышкыш-тыр. Утпаан мен: бирээзин Киров аттыг, а ескезин “Октябрь” колхоз дээр турду. Ол үеде баштайгы адааным колхозка саанчылап эгеледим. Кады ажилдап эгелээмин эжим уругну Бигир Лопсаң-Хиваевна Монгуш дээр турган. Ынчан колхозтун саар инектери ындыг-ла хөй эвес турган. Ожим-биле оон-найралыксы-даа аажок, анык шаанда черле ындыг, хөглүг-баштак чоруур. Ажылыгыска кайын торлуш дээр ийик бис, анай кара чажывыстан мал аразына өскөн болгаш, инек саар ажилдык чымжыгына алыспаан бис. Багай ажилдаан деп чектетпез бис, харын бо-ла мактадып, шанады бээр турган бис. Оон-на хайы йнаан, мени көдөз Совет депутатына депшидик каан. Ам канчаар, ону база-ла хире-шаам-биле

күүседип, бедик харысалга-биле ажилдап турумда, суму секретары кылдыр идип үндүргөн. Ынчан көдөз Совет даргазы Дажы Сандайович Монгуш турган чүве. Ол ажылына дыка негелделиг кижик, кижилер-биле ажил-херек аайы-биле чугаалажып билер, улусту углап-баштап шыдаар шинектиг. Ынчаар-ла ажилдап, чурттап чордуус ийин.

Колхозка киреривисте ачам Адый Курбанович Монгуш үш инекти, а мен бир инекти өчү-хөрөңги кылдыр салган бис.

Чылбак-Кара МОНГУШ.

ДӨЗӨП АЛГАН МЕН

1954 чылда колхозка ажилдап эгелзэн мен. Ынчан бистиң колхозтун даргазы Кара-Очур Саваакыевич Монгуш турган. Анык чылдарымда Узун-Сумун деп черге хараган сөп, буга уну аштап, эш-өрүм-биле эки-ле үлө будуруп турган бис. Ажил кылганымда хол дашты-биле кылбас кижик мен, ада-ием дөзөп-салгап алганым ол ййнаан. Ынчангаш бо-ла мактады бээр турдум. Чүгө дээрге бир хүнде кылып нормамны ырыкта ажырыптар турган мен. А сөөлүндө Үстүү-Ишкинде Кара-Кожгар деп черге топкак хал турган бис. Оон сөөлүндө совхозка 34 чыл саанчылааш, пенсияге үндүм.

Авам, ачам ажил дээде аажок кызымак улус. Олар буга чогуу шөлге тарааны тарып, оон хөй джүттү ажаап алгаш, чонунга үлөп берип чордулар.

Долзатмаа ОНДАР.

/Уланчызы. Эгези № 96, 97, 98, 99, 100, 101 “Шында”/.

ГАЛИНА НИКОЛАЕВНАНЫН БОДУНУҢ ЧУГААЗЫ

“Чок! Мен база хөглүг чоруур мен, ойнап-хөглөп чоруур мен”. /В.Көк-оол/.

Мен хөй эвес ажы-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнгөн, ескен мен. Оон уруг-дарыынык кижик, эр-кызын маңаа төөгөн херээ чок деп бодаар мен. Чүгө дээрге оларны мээң бо амгы херээмге кандыг-даа хамаарылгазы чок.

Мен билеп келиримге-ле, Кызыл хоорайга чурттап чоран бис. Мээң ачам, ол шагны-биле алырга, ёзулуг-ла албан-хаактыг кижик. Авам ажы-төлүн өстүрүп дөзөп чай-кыс көрбөз болгаш, кандыг-бир доктаамал черге ажилдаар аргасы чок турган.

Ынчангаш ачам дугайы. Ачамнык фамилиязы кончуг ховар ат – Дембирек дээр. Ол бүгү Тыва кара чангыс болуп-даа чадавас. Улуста ындыг ат Дембирел деп чаңылчалан болгай. Ачам бодунуң үезиниң муракчы төлөзү чоран.

Културлук, эртемниң. Ол ылангы тыва бижиктиң, тыва парлаганын хөгжүлдөзүнгө биче эвес улуг-хуузу кириген. Оон ылай ажил-албаның-даа, партиянык-даа, хөй-ниитиниң-даа ажилдарын кылып чоран. Ол орус дылдан тыва окулдукчуларнык эң баштайгыларынык б и р э з э и . Мен, бо одуругларнык автору кижик, үстүндө домакты бадыткап болур мен. Шагда солуннарга, эң ылангы номнарга “Очулдурган Очурбаанак” деп ат бо-ла чоруур чүве. Оон соонда Дембиректиң ады үнүп келген. Үжөн чылдарда “Аревэ шыны” солунга оон очулазы-биле А.Гайдарнык “Тимур командазы” деп чогаалы парлаттынган. Ону номчаан улуг-биче кижилерниң чугаазы улус аксындан дүшпөс турган.

Ам Галина Николаевна ага шактыктавын көрөлиңер. 1944 чылдын октябрыда Тыва Арат Республика Совет Эвилелиниң өг-бүлөзүнге бактаап кире бергенде, мээң ачам еске көвей муракчы үзел-бодалдыг эш-өрү-биле орус ат алган – Николай. База ачамнык-на күзели ындыг турган боор, бистин өвүстүң уруг-дары шуптуус база орус аттарлыг бис. Мени Гая дээр, улгады бөрүмгө, улус мени Галина Николаевна деп хүндүлөөр апарган. Бир эвес фамилиям өчүп бериптес болза, база мээң тыва арын-шырайым чугаалап бериптес болза, мени улус орус кижик дээр-ле турган боор.

Ынчангаш бир онзалап чугаалаксаар чүвем – мээң ылым. Чүү деп чүү дээр мен, тыва-даа, орус-даа дылды бир дөмей билер мен. Кайызын-даа тулдур деп дидими-биле, кандыг-даа хөөредиг чокка чугаалап болур мен. Авамны хүндүлөөр мен, ынчалза-даа бо дээрге, оон эвес, чүгө ачамнык ачы-хавыязы деп үнелээр мен. Сөөлүндө баргаш, кажан улгады бергенимде, ол дылдар мээң амыдыралымнык ужур-дүк-түмөн

кижилерниң амыдыралы бот-боттарын чаңгыс-даа катаптавас. Мээниң база ындыг. Аас-кежим-даа, аак-кээгим-даа, ажыг-шүжүүм-даа өске к и ж и л е р н и н г е кавыдавас. Кара чаңгыс дөмей чүвем-не бо: ол өске к и ж и л е р н и н д е н ылгалдыг-даа бол, ынакшыл деп хуулаазын дүлгээзинни мен база чурттап эрткен мен.

Ынчан кыстар ышкыш кыс-ла турган мен. Ынчалза-даа мээң чүлдү-чүрэмче ол ынакшыл деп адаар халап /ам бодап чоруурумга, оон өскээр чүү деп-даа шыдавас мен/ шургуу кирип-олуларын ол үеде кайын эскерер ийик мен. Ынчаар-ла Дээрги Мындаагылар Ынакшыл дээрзиниң аспаанче кире берген болган мен.

Ынакшыл дээрге чүгө ийи кижиниң херээ дээрзин маңаа катаптавас мен. Ийи боорда, эр болгаш кыс ийи кижиниң. Чүгө дээрге чүгө эр, кыс хинниг ийи кижик каттыжып алгаш, ынчан ам-на бүдүн, чаңгыс кижик болур. Тывалар чүгө ол таварылдаа олгун азы уруун кижик болган-дыр деп санаар. Ынакшылга чүгө назы-хар эвес, угаан-медерел база ышкыш турар ужурлук. Мен оон сөөлүгүзүн херекке албаан болган мен. Чаазым-на ол.

Кыс кижик далаш болбас деп, авам канчаар чагып, канчаар сургап чоржук, а мен дээрге... Мээң анык чүрээм дээрге, хат-салгын деп, силдеп чоран болган-дыр. Шынында мен сыйбыс кылдыр төрүттүмүз мен, ынчалза-даа...

Мен ам оолдуң, оолдуң-даа эвес, үгүлдүттүң, адын безин сактыр хөңнүм чоктур. Бо-ла дириг чоран чуртталгамда ындыг мелең, ындыг тактагалдыг, ындыг инек-сопка черле көрбөз мен. Ол хиремде-ле, кыс болуп чааыттынган кижиниң салым-чолун Бурган башкы ынчаар номнап каан чүве ййнаан, кыс эш-өрүмү мурнай-ла ажы-төлдүг апарган мен. Оолдуг болу берген мен дээрим ол-дур ийин. Бистиң өг-бүлөзүң дөзөгө орус аттарлыг деп демине чугааладым. Ол дээрге ыт чок-ла коммунисттик кызыл суртаалдык салдары, хемелеп сөглөөргө, албадалы турган. Шаг баа-биле турбас, чавылдак көгү-биле чыгып кижик. Ол чүл дээрге, шаг деп билигни билер бис, а чавылдак дээрге оят ады-дыр. Шынап-ла, ындыг ийик чоп, кандыг-даа чүвө чаңгыс хепке шаптырып алган чыгып, чүү-даа эскерип, хуулуп, өктереп, чаартынып, сайзырап турар. Ойт-сиген безин эти-ле көк чыгып, үргүлчү үнүп, чечектелип, оңуп, дүжүп турар. Бойдус-даа, нийтиле-лаа база ындыг. Бис бир кезек када орус культуранык көк эреминге кулактарыгыска чедир дүжө берген турдуус. Ам ол “уруулар аарын” эрте берген. Мен дун олгуну ам орус эвес, эң тыва, харын тыва тоолдарга деп, Мерген деп адап алган мен.

“Мен” деп сөстү мында

КОЛХОЗ ДАРГАЗЫ – “КОНТР” ОЧУР

1948 чылдын ийи ай үези хире чүве. Киров аттыг колхоз үстүк суурга, “Октябрь 30 чылы” колхоз адаккы суурга турган. Ийи суурун ортузунда чаңгыс-ла школа бар. Ол ийи суурун школа тудуштуруп турган. Оолдар черле ындыг: адаккы суур, үстүк суур дөзөп маргужар. Бис ындыг турдуус. Тарап чоруурда, чокшуп алыр, эртенниңе кады өрөнип хүнзээрлер. Ийи колхозту каттыштырар деп айтыр чуртуунуң келген. Ачам колхоз даргаларынык мурнунда, суму, райпо дайдалган, партия райкомунга инструкторла-даа ажилдап турган. Оон соонда “Октябрь 30 чылы” колхозтун даргазы болган. Үстүнде чугаалан мен. Ийи колхозту каттыштырар деп аан. Каттышкан хурал болурун чарлапкан. Оон-моон чонну чып экелген. Кымын даргалдырыл? Ындыг айтырыг тургустунуп келген. Хурал эгелзэн. Ийи колхозтун даргалары боттарынык илеткелерин тус-туста кылган. Ревизия комиссияларынык даргалары база илеткээн. Илеткелериниң болгаш санал берген эштерин талазы-биле алырга, “Октябрь 30 чылы” колхозтун бүгү көргүзүлгери эки болуп турар мындыг. Сөөлгү сөстү кожуун төлөзүн алгаш, ийи колхозту каттыштырар айтырыгже кирген. Колхозчулар баштай айын тыпшай барган. Чоннун хөй кезин Кара-

Очур Монгушту дарга кылдыр сонган.

Ревизия комиссиязын база тургускан. Аңаа малдык отчөт-үчөдүн тургузарын дааскан.

Ийи колхоз каттышканын соонда, Киров аттыг колхоз болу берген. Кышка белекелдик чайы-на чоруда бээр. Боттарынык хууда каш малин оскунмас дээш, с и д е н - ш и р б и л белекелдинче кириптер. Оон кадында колхоз малынга сизген белекелдин бүгү колхозчуларнык кужу-биле кылып. Бригада бурузу плангы. Сизген кезер черлерин хуваажып алган болур. Аразында чарыштыг. Ол үениң кижилериниң ажилга хандыкшылы кончуг. Че-ве дээн соонда, шупту бир демниг кириптер. Шеф организастан болза, оон чыда калыр кижик чок.

Күс келирге, ажил улам хайымын апар. Күш-ажыл хүнү дөзө чонун ажилдары мырынай дам баар. Ынчан холга акша тудар эвес. Дагаа олгун күзүн санаар дээни ышкыш, кыска ажилдан кым-даа чыда калбас.

1948 чылдын күзүндө Киров колхозка бүдүн чартык тоннаның машиназын берген. Ону мунуп билер кижик база чок. Ынчалза-даа дайын киржикчизи чоран Постриков чолаачылай берген. Ол чолаачынык бир талакы холу чок. Ол хиреле машина башкары шугу магалыг. Шаңче тарааны доктаамал сөөртүп турган. Постриковтун дунмазы-

садыгы. Оон борбак даш чигирин садып алгаш, ону хемариш кылаштыжып чоруур бис. Садыгы дунмазынык адын Николай дээр. Ачам-на ону Мыкылай дээр чүве. Демниг сааскан төве тудуп чир дээни ышкыш, шаанда тараа курган соонда, деңизлеп тургаш, складтарже кирир. Склад эргелекчизи Булчүк Ондар бодунуң хүлээлгезин күүседип кириптер. Ону деңизлери кончуг улуг ажил. Чаңгыс борбак машинаны черле тургускан. Ону муноксаар оолдар база тылгы бээр. Ынчангаш чаңгыс машинаны үргүлчү ажилдадыр турган. Үрели бээр-ле, Постриков Ынаан акывыс бар-ла болгай дийип мунар чүве.

1949-50 чылдарда Киров колхозтун көргүзүлгери район хамаанч, обласка бейин диймиреп, Кызыл тук-даа ап турган. Малдык баш саны өскөн. Тарааның джүдү чылдан чылче көвүдөп, бир гектардан он ажык центер ап келген. Чоннуң хөңү көдүрүлүп, асыг-сеткили алып, муракчыларны шанап-мактаан. Оларны аразындан ук колхозтун даргазы Кара-Очур Монгушту Күш-ажылдык Кызыл Тук ордени-биле шаңнаар дугайында дилегни кириген турган. Ол ук ордениң эдилекчизи-даа болган.

Колхоз даргазы Очурнуң ады-сураа алгып, ат-алдары көдүрүлүп турда, Кызыл хоорайда Айыыл чок чорук комитети келдирткен. Колхозтан алыр таразын-даа албаан, ажы-төлүн

кагаш чорупкан. Ашак ол хевээр сурап барган. Эки ажилдыг дитип турган колхозтун даргазы “контр” болган.

Оон соонда Киров колхозтун чүгээр ажилдыг даргаларын тудуп бажычпаан. Хааван фермазынык эргелекчизи Кудерек Ондар, хөй фермазынык эргелекчизи Дийн-Кара Монгуш, ревизия комиссиязын даргазы Дажы Монгуш, тарда складнык эргелекчизи Булчүк Ондар, сүт-баран фермазынык эргелекчизи Кертик-оол Монгуш болгаш өске-даа к ү ш - а ж ы л д ы н муракчыларын тудуп бажычпаан.

Киров колхозтун “контр” даргазынык угу мындыг. Бодунуң ачазынык ады Соваакы /документ ёзугар/ ынчаар бижиттинген. Херек кырында Сувак деп кижик. Ол ашак болза алдан-маадарларнык бирээзи Узун-Белектиң огулу. Узун-Белек Улаастайга бажын кестирген, огулу Сувак ак-орустарга чыда-биле шаптырып өлдүргөн, “контр” Очур “Баран” дарга 1956 чылдын август 24-те Узун-Хем кожуунуң /ынчан/, амгы үеде Чеди-Хөл кожуунуң Хендерге суму чагыргазынык девискээринге “кымчы” Кызыл деп кижиниң холундан барган.

Колхоз даргазы “контр” Очурнуң төөгүзүн кысказы-биле бижирге мындыг. Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ. Журналист.

онзалап шыйып турарымны номчукчулар эскерген боор. Огдумну бодум ынчаар адап алган мен. Адазы бе дээрге, чүгле “оог” дээр кижик аңаа хензиг-даа киришпез.

Кымга шамнаар мен, бодумнуң база багым-дыр ийин. Баштай таныжып турумда, ылангы хажызындан көөрүмге, эки-ле оол болчук. Арын-шырайы-даа аяныг, даштыкы хевир-сынын ышкымаас дээш, хөлөгезин безин көрүп кылаштар. Чугаа-сооткур, эпти-ээлдек, эвек-чымчак, ырлаар-шоорлаар, баян-хааржак үндергеш олуруптарга, кыстарнык көксү-херээ үстүп-чаштып каар чыгып, мээң база болбайн канчаар.

Ол ёзажактун чеч-холазы мээң не болурумнуң ырак мурунда-ла кесту берген. Ол мээң чоинап олурарымны көрүп каан доран оспаксырап эгелзэн. Мен ону билзимзе-даа, эш-өрүмден, хамыктын мурунда, ада-иемден чаржингаш, чүңү-даа эскербезн кижик бооп, агараннап чоруп турдум. Мындыг таварылдаа орус улус тудуур-ла чугаалаан ам: “Швегенин шоодай иштинге чажырып шыдавас сен”. Часкы чаш көк безин шаа кээрге, кылың асфальтаны өттүр деже теп үнүп кээр ийик чоп, дакпырмын канчаар-даа чажырап арга чок апарган мен. Баштайгы үеде иштини калбак пөсе-биле шарып ап-даа турган мен. Оон мырынай илден апаарга, бажындан үнмөстей берген мен, оон соонда бичи өрөөлүмге мырыңай ижээп олуртум.

Чырык чер кырынга Мергеним көстүп келген – мээң Хүнүм, мээң Айым, мээң Алдыным, Монгунум, мээң Аргалалым, Иделгелим. Бис ада деп кижиниң-даа көрбөз бис, ол бис ийи иешкиниң-даа кээп көрбөз. Ам оон менээ, чок, биске херээ чок. Бис дээрге, чаңгыс мен эвес-тир мен, бис ийи иешки дээрге, ам улуг күш-тур бис. Ынчангаш бис ам кымдан-даа өгөмөс, кымдан-даа чалданмас бис. Оон уламындан мен олгум-биле кудумчуже үнүкээр, хөй хайым аразынга чоруксаар апарган мен. Мээң күзелим хүн келген тудум улам хөрлөзөп бар чыткан.

Чаш төлөп-божуп чоран эвес, баштай көрүп, ындыгымаар чүве-ле болду, анаа-ла чанагаш кызыл анай. Оон чорту элт-хан туттунуп, чаш аш-дугу дужуп, тел бызаа деп, килеип кээрге, ам чаржык чүү дээр силер, ындыг-даа ойнаар-кыс чок, чүгө ону нуруп, ууштап олурускаап кээр. Мээң Мергеним менээ кымның-дан төлүндөн артык ышкыш болган, ол дээрге не кижиниң бодунуң уруг-дарынык кенен ынакшылы ййнаан.

Оглум көстүп келирге, ада-иеми безин утупкан мен. Ам чырык өртемчей кырында чүгле иелээ бис – Мерген биле мен.

Мерген мээң караама көзүлдүр ай, хүн байтыгай, шак санында өзүп орган. Чаш уруг ийи ай болгаш, иезин таныыр, алды ай болгаш, адазын таныыр апар дийкир. Адазы кымга хамаан, мээң оглум мени ийи ай эвес, ийи хонгаш-ла, таныыр апарган.

Бис ийи авашкыга хөй чүвениң херээ чок турган. Кыргыз ада-иевс бар болгаш /шынында олар ынчан ам-даа анык турганнар/, баштарыгыс кырында дээривилги, аш-чемниг, илди-хептиг турган бис. Мерген бичи дорууга бээр, менээ ажил черле тыпты бээр. Ийи борбак хырынга хөй ашма-мөңгүңүз херээ чүү боор, аът ышкыш, кошпанып шавар эвес, ыт ышкыш, кодан ээртир эвес.

(Уланчылы).

ҮҮЛГЕДИИШКИНЕРНИ СОЙГАЛААН

1998 чылдың ноябрь 15-тен 21-ге чедир хөй-шинтин корум-чурмун камгалаан рейдлерин чорткаш, милиция ажыдакчылары шенделге шийтирген 17, мурунда көзөмөчө шийтирген 7 кижини, наркологиа диспансериде хөй кижилерни хынаан. Кежээки үелерде участкар инспекторларының киржилгези-биле хоорайга корум-чурмун камгалаан, "Найырал" киностеатра, "Енисей", "Тудугу" КБ-га аныктар дискотекаларының байдалына база хынаан. Кочетов, Ленин, Титов, Гагарин, Лопсанчал, Кечил-оол, Калинин кудумчуларында, Ангарск бульварда бажынарның подвалдары көргөн. ОШАКИ-ния

ЧАРЛАЛДАР

САДЫП ТУРЛАР

Тыва Республиканың Национал банкызы чоос /демир ашка/ санаар МС-II машинкаларны 500 рубльге садып тур. Айттырар телефону 9-33-30

Харылзааның Садыг бажыны АН хавырган өңчүрү садар аукционну чарлап тур. Московская кудумчусунда 100 дугаар бажында "Алап" кафе магазинин /"Сувон" ресторан/ садар. Эге өртэз 560 муң рубль. Чагыларны 20 хонук иштинде хүлээп алыр. Тайылбыр алыр телефоннары 3-87-77, 3-89-91.

Кызыл хоорайның Правобережный №7 сонгудла округунда чурттакчыларының буянның, алдын холдуг эмчи ачы-дузазының база бир херечизи дир. Чечек БИЧЕ-ООЛ, сонгучу.

"ТЫВА РЕСПУБЛИКА" СОЛУНУН ЧАГЫДЫП АЛЫЛЫ!

"ТЫВА РЕСПУБЛИКА" солунун 1998 чылдың бирги чартында чагыдылганы уламчылавышпаан, 6 ай хуусаалыг кылдыр солуну чагыдар өртэз 39 рубль, 3 айда 19 руб.50 көлөк. "ТЫВА РЕСПУБЛИКА" - номчустуг солун, чагыдып алгаш үнелей бээр силер...

ЭМНЕДИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ 1998 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 3, 4, 5 ХҮННЕРИНДЕ

Бухтуев кудумчусунун 3 дугаар бажынынга "Кадыкшыл" клубунга арагага, таакылаашкынга, наркоманияга, токсикоманияга удур ЭМНЭЭШКИННИ Москвадан келген эртемден Олег НОВИКОВ, Галимзян ШАКИРЗЯНОВ олар чорудар. Эмнедирин күзээр кижилер 7, 10 хонукта арага ишпес, 2 хондук таакы тыртпас. Бижидилге эртеннин 9 шактан эгелээр. Харылзагыр телефоннары: 6-17-59, 3-55-87. "КАДЫКШЫЛ" клубу.

"ШЫН" СОЛУН ДАМЧЫШТЫР

Бистияг ынак олгустуу, думнавысты, акывысты - Алексей Стай-оолович Ондарны орнукушударына киржи, материалдыг, моральдыг улуг дузаламчы, деткимчени көргүскен, бистин кажыдылгывысты үлешкен төрелдеривиске, кудаларывыска, эш-өөрүнге, чоңушка сеткилдис ханызындан чистиргенвисти илередип ор бис. Ада-нези, кады төрээнери.

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүдө замчы сайыттың оралакчызы Ольга Кыргыснова Дамдынга оң ачазы, күш-ажылдыг хоочуну, Тываның баштайгы эмчилериниң бирээзи

Кыргыз Ойдунович ЛАМАЖАПТЫН мөчээни-биле ханы кажыдылгы илергейлен тур.

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүдө замчы сайыттың оралакчызы Ольга Кыргыснова Дамдынга оң ачазы, күш-ажылдыг хоочуну, Тываның баштайгы эмчилериниң бирээзи

Кыргыз Ойдунович ЛАМАЖАПТЫН мөчээни-биле ханы кажыдылгы илергейлен тур.

ЭН ТӨЛӨШТИГИЛЕР ДЭЭШ БАДЫЛААЛЫНАР

Орлан Бузур-оол - университеттин "адазы"

Тываның Күрүне университети - чүгле аныгының эвес, а бүгү Тываның чоңунуң сонургалында, хайгааралында турар эртемниң болгаш кижизидилгениң төвү. Оң амыг үеде өзүп, чаартынып, дазыл-дамырының көвүдөп турарына Орлан Бузурович Бузур-оолдуг үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг болгаш анаа университеттин "адазы" деп ат-даа берзивиссе частыгыр болбас.

Университеттин тургустунганындан бээр эвээш үе эртен-даа болза, кылдыгана ажыл кайы хөй: өөредилге-методиктиг комплексче компьютерлер киригинен, типография ажылдап эгелзэн, ада-чурт төөгүзүңгө, экология болгаш экологияга аспирантураны ажиткан. Башкыларының, ажылдакчыларының шалыңын, студентилериниң стипендияларын өй-шаанда берип турар. О.Б.Бузур-оол кадрлар айттырың эң кол кылдыр санап, кандидат,

докторларның санын көвүдөдүп, белектер алырынче улуг кичээлгеин салган. Амыг үеде Тываның болгаш Россия Федерациязының дээди өөредилге черлеринде аспирантураларында университеттин алдан ажыг башкылары өөренип турар. Оон андыга бо өөредилге черинде "тыва болгаш англи дылдар", "физкультура болгаш спорт", "школа назыны чептээн урууларга педагогика", хундуску салбырда болгаш "экономика", "юриспруденция" деп чаа мергезилдер бот-өөредилге салбырында ажиттыгылаан. Орлан Бузуровичниң кылгаш чорудугу турар болгаш планнаттыгана ажылдары шупту утка-шынарлыг, эргежок чугула болгаш республика амдыралына база канчаар-даа аажок улуг ролдугу. Университеттин ректору студентилер, башкылар, ажылчынар-биле чоок харылзааныг. Блангыя студентилериниң амдыралын сонуурган, херек үеде дузалап, чаа эгелээшкенине кичээлгеин угландырып, олимпиада, спортчу маргылдар аялдар эртинеринге киржип турар. Оон демнежилгези-биле вокал, танцы, театр клубтары ажылдап эгелзэн. Бистер студентилер, Орлан Бузурович Бузур-оолду Молодежный №3 сонгудла округундан Дээди Хуралдын депутатынга кандидат кылдыр депшидип тура, оон университет амдыралына, Тыва Республиканың өөредилге айттырыгына, студентилериниң социал камгалаалына кирер үлүг-хуузундан андыга, республиканың буруннар сайыралына, бюджет акпаландырышкынына, чоңуң социал байдалын экижидеринге кирер ачы-дузазы эвээш эвес деп билип турар бис.

ТывКУ-нун студентилери.

Алдын холдуг эмчи дээш

анаа эмнедир, ону таныс кижилер Тывада хонар деп чугаалап болур. Ынчангаш амдырал-чурттагыңың кадык чаагай овуру-хевирин чедип алыр деп бодалар болзувусса, В.А.Ушкалов шыкшап, чоңуң кадыкшылы дээш демнежил чоруур, буруннар үзел-бодалдыг кижилерни чүге сонгуп ап болбас деп. Эмчиңиң программасында чугаалап турары-биле алырга, хем ол чарында девискээрниң бергелерин билип, чаг иштинде бүрүк дег чурттаар силер деп баш буруннар меге аазашкын этпезин, ынчалза-даа чугула дон хун буруннар нарын болгаш шийтирилзери берге айттырылганы кыдымыдан анаа-ла-бир хайгааракчымы

эвес, а ол-ла бүгүң дорт киржикчи болур дээрин айткан. Оон андыга, школа, эмнеге тудары, кудумчуларны, оруктары болгаш көвүрүткелерин, чоңа ажыктыг хоойлуларны чогаадып тургузарына идекпейлиг киржири, бюджеттен хандырттынар социал адырларны, оон иштинде кадык камгалаалына хамаарышкан бүгү-ле хемчеглерин ап, тускайлап үндүрүп берген акша-төгерики өскээр чарывазын шыггы хыналда алырга база чоңуң кадыкшыл байдалың дугайында чугула айттырылганы тургузары дээш оон-даа өске сорулгалары ол мурунда салган. А эмчиңиң ажыл-иш дээш

Сагыш аарып чоруур

Сайдам Чамзыриновна Ооржак уруулар эргелерин камгалаар талазы-биле республиканың ачы-буян фондунуң даргазының оралакчы бооп ажылдап чоруур. Аңаа ажылдаан үезинде бээр ол күш-ажылыг коллективтерге, организациаларга, хөй-ниги черлеринге база өг-бүлелерге уруулар кижизидилгезинче улуг кичээлгеин салыр талазы-биле бие эвес хемчеглери чоруткан. Оон-биле чергелештир, Уруулар фондунуң бажыралына салдыр чамдык амдыралы кылган. Чижээлээр, "Дүйлү уруулар", "Өскүс уруулар", "Салым-чаяаныг уруулар" дон чижектиг программалары боттандырылганы ачы-буян чедириниң конверттерин организасташкан. Өскүс болгаш салым-чаяаныг уруулар-биле иже ужуражылгалары эртинер, оларныг сеткил-сагышы чоок үлөшкөн, болдунар шаа-биле дузаны чедирген. Оң эгелээшкени-биле Тыва Республиканың уруулар фондунуң салбырын Барыын-Хемчик кожуңга тургускан. "Мээң делегейим" деп урууларныг чогаадыкчы республика делегезин

Кызылдың Центральный №6 сонгудла округундан Татьяна Оюновна САНЧАА

Татьяна Оюновна Санчаа - ТР-ниң Чөредилгезиниң адырлыг амдыралчызы, РФ-тин өөредилгениң тергини. Тываның күрүне дидеиниң директору, дээди чергениң физиказының башкызы. Дээди Хуралдын депутатына сонгуттуруптар болзумза, башкыларның, школаларның, дээди өөредилге черлериниң эрге-ажыктары камгалаар, ол дээш туржур мен. Чүге дизе мээң мергезилим анаа тураскааттыгана болгай. ТР-ниң Дээди Хуралы "ТР-ниң өөредилгезиниң дугайында" Хоойлуну хүлээп алган-даа болза, ук хоойлунуң дыка хөй чүүлдери амдыралда боттанмай турар, чылдаганы - акша-мөңгүнүң чедипшай турарында. Школалар, өөредилге черлери, а ол шыкшап школалар дашкаар албан черлери бот акпаландырышкыны, бот хандырылганы байдалында чыгарттыр келген. А бот акпаландырышкыны чорудар дээрге анаа хоойлужудула баазазы

МӨЗҮЛҮГ КИЖИЛЕРНИН БИРЭЭЗИ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийги чымыкың депутаттарына бүрүткеткен кандидаттарның даңзызы көрүп орага, эртем-билин, эрге-дужаалы, назы-хар талазы-биле бот-боттарына дөмөйлөшпес. Ынчалза-даа оларның кол-ла сорулгазы - бо берге үеде республиканың социал-экономики сайзыралына боттарының бичи-даа болза төлөңгү үлүг-хуузуң кирир дээш демнежилри. Ол кандидаттарның аразында Кызылдың Первомайск №6 сонгудла округундан депширттирген Кызыл кожуунунун тараачынар кооперативтериниң каттыжышкынынарының ассоциация даргазы Александр Иванович Семеновт төлөңгү кандидаттарның бирээзи деп бодалар мен. Чүге дээрге Александр Иванович хөй чылдар иштинде көдээ ажыл-агыйга ажылдап келген. Удуртур амдыралга база ажылдаан. Ынчангаш мен бо кандидатты шийип алганым таварылга эвес. Тыва Республикада көдээ ажыл-агый эң сандагы байдалда келген. Малдың бажы чылдан чылче кызырлып орав, тарып ап турар тараавыңың үндү-дүжүктүрү баксыраан. Элбек дүжүт өстүрүп ап турган хову, шөлдеривисти бок үндүштер тудуп чий берген. Бо байдал хевээр турар болза, көдээ ажыл-агыйда ажылдап чоруур кижилер берге байдалга таваржып хооурап болур. Александр Иванович үр чылдар иштинде көдээ

Хайгаарал болгаш богал

Байырлар муруну чары. Чалгаараш, Кад-Хем сууруң чыгыра чери, ола-кавы тепке чоруп тургаш, кожуунуң элзеди урууларның спорт школаның бажыны. Кудумчулар чоруп оргаш, мээң-биле каржып, чамдыктары соомдан келгеш, мени эршип турган бөлүк-бөлүк оолдар, урууларны эскердим. Кайда ийик, бир-ла, мерде, өөреникчилер аразында маргылда чоруп турар дээ болашкынармын спорт болган. Элзеди урууларның спорт школызы, оң спортзалында "аарыкчыларның" алты-кышкызы дыңналып келгире, кылажым дүргедештим. Кижилер кизир! Баян-Кол биле Кур-Чер школаларының уруулары хол бөмбүңгө ойнаа турлар. Кеттинген идик-хевилер-не Баян-Кол уруулары белеккелдиг деп чүвени эскерип, ойнаарың кашпайын, боттарыңа бузууредил, найыралдым магададым. Тилелгени олар чыгы-биле чедип алдылар. Таблицада оолдар командаларында Кур-Чер школаның оолдары ий тилелгени мурап чоруп турар

болду. Спорт школаның амдыралы сонуурган билип алыры-биле "Директор" деп каан өрээлге кире бердим. Стол артында ортумак дүрт-сыныг, чагык, чуаакыр, мөчөк-мөчөк шыганаары оң көтөк костюмундан-на өттүр билдинип турар, ак шырайлыг эрбиле менделжип, хол тудуштум. Ол хостуг хурхеске спорт мастери, элзеди урууларның спорт школызының директору Ким Коткин дээр болду. - Силерниң школаларың төөгүзү база ажыл-херээ-биле таныштырып көрүрөм - деп оон диледим. Директор кезек ыт чок кайтап оргаш: - Келир чылын школаның оң чылы болур. Ынчангаш ачы-буян марафонун эртинер деп планнап турар бис. Үе чеже-даа берге болза, боттарыңың кире-шааныс-биле ажылдап-ла тур бис. Хурхерип таптыг черивис чок, Көк-Тей школаның подвалында-ла болгай бис. Бо залга кожуун чердеги маргылдаалар, волейбол, баскетбол маргылдаалары эртинер ижер бис. Чептес чүвенис - мында турар-даа, чунар-даа суурус чок. Тө чүге оңу кылп албайн чүве. - Кудумчулар бистер хостуг хурхеш, хол бөмбүк, чик атлетика база хаак спортун сайзырадып турар бис. Хостуг хурхешке, Россия чергелиг маргылдааларга бирги, ийги черлерин аптар мөгелеривис-даа бар. Анаа тренерлер Вячеслав Сымчаан, Дажыва Максим /Баян-Кол/ оларны эки ажылын демнежилер чугула. Сууруларда салбырлары-биле катая 255 хире бичи мөөрлер спорттук бө хевиринге хаар тудтуган. - Ким Чигжит-оолович, бо адааныңар спорттук хевирлеринден андыга, тыва национал ойнаары сайзырадыры-биле чүчү бодал турар силер? - Кур-Чер биле Баян-Колда тыва хурхеш тренерлери ажылдап турар. Шыдыраа ойнаар эрээливи-даа чок. Ону эртинерип хире кижиле база тывылбаан. Бокс спортун нестердеп талазы-биле тренерлери тыттынып тур бис. Оң түнелин чоруту көрө бээр бис. Кожуунуң спорт даргазы Владимир Полевти хостуг хурхеш

эртинери-биле кирип алган бис. Ол хары орус оолдары спортке элзеш хаара түлүп турар. Наалымыа 20 харга чедир бичи оолдар хурхеш эртинер талазы-биле шийтир үнгөн, оңу бистер чүчүлдү деп деткээш, мөгелеривис белектер турар бис. Кожуунуң чылгага даргазы бистерниң дөзөвиске кире-шаа-биле дузалап турар. Бот дугайты, ам үч чыл иштинде урууларга боттанмап көзүп амдырал тур мен. Чурттаар оран-сава талазы-биле айттыгың шийтирилчеп чадаштым. Чок чүвени канчаар - деп, директор допчуп чугаалады. Экинчи эки дээр, мында, Каа-Хем суурда элзеди урууларның спорт школызында ажыл чоруп турар деп түнелге келдим. Болдумуң бодал чоруур күзөлдөрүм, хайгааралдарымың амдыр көрөй. Ийе, спорттук чамдык хевирлериниң сайырап турары эки-дир. Ат-сурагыл спортчуларыңың даргазы өзүп турар, анаа ким өөрүвөс боор. Спорт - кижизидилгениң чарыбас кезээ. Ынчангаш спортту массалыг болдуруп талазы-биле амдыр чорутса деп санадыг мен. Соелгу чылдарда национал чаагай чамдыкчыларны анык салгалга дамчыдар талазы-биле амдыл черде чоруп турар. Ынчалза-даа оң дөзүңгү талазы-ам-даа чепес. Ону тыва национал ойнарга чижелгеп алгаш тайылбырлап көрөй. Даалы. Ону бичи шаамда улустуг ойнап турганын көрүп, бот дугайты эки-ле оон деп билер мен. Ам оңу ким ойнап билгирит? Чохла боор! Оң ойнаар чуруму, санын, каш-чеже кижиле ойнап болурун каа билер бис. Ийи-чаныс өгбелер билзе билер. Хайыраан оюн! Кажык. Ийе, ындыг аттыг оюнувус беин бар. Шагаа үнүнде чамдык черлерге көөрге, та билбеси, та херекке албай ол чүве - чүгө 4-5 кижиле "чарыштырган" аттыг боор. Кажыкты ойнаарың, адааннажырың хөй хевирлери бар болгай. Ынчангаш шың ойнап, тилекчилер илередиле, чаныс хун, каш-ла шак болдумас. Ол оюну каш хонук буруннар ойназа өөр. Буга-шыдыраа. Маңаа дериг-

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000 ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чааза болгаш "ШЫН" солун редакциязының коллективти. Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Адыгыс Саая, Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Светлана Балчур. РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор - 3-43-34; кол редакторунуң оралакчызы - 3-33-91; секретариат - 3-36-82. Солун келбейи барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92. "Новости Тувы" ном үндүрер чере өрээш, чыксаган. Республика типографиязынга парлаан.

КИЛДИСТЕР: Нитилел-политиктиг килдис - 3-39-15. Мөдөөлөр албаны - 3-34-98. Бухгалтерия - 3-41-16. Солун неделедя 3 катап үнер. Хемчээли 2 парламал амыг. Тираж 5996. Чагыг №139.

Агар санмысы: №4070381040000010000 КБ "Тувакредит", ИНН - 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулазының чорудулазына контроль болгаш бүртүктелини Тыва девискээр эргелелине бүртүктеттинген. Бүртүктетинген дугаары - Т 00007. Солунда парламенттин материалдарың авторларың бодалдары редакцияны туружу-биле дүшүени харып болур. Айттыгана саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгы дээш авторлар боттары харылаар.